

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МЕЛЬНИК Надія Іванівна

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК БОЛГАРСЬКОЇ
МЕНДИНИ УКРАЇНИ в 20-30-х рр. ХІ ст.

Спеціальність 07.00.01. - історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1996

00739515 (U)

Дисертація є рукопис.

Дисертація виконана в Київському
університеті

Науковий керівник

- професор, доктор історичних
наук Куріло В.М.

Офіційні опоненти

- професор, доктор історичних
наук Парчук М.І.- старший науковий співробітник,
кандидат історичних наук
Орлов А.В.

Провідна організація

- Київський державний економічний
університет

Захист відбудеться "18" Вересня 1996 року о "10⁰⁰"
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.01.38 по
захисту дисертацій в Київському університеті імені Тараса Шевченка
за адресою: 252001, м.Київ, вул.Володимирська, 60, аудиторія ___.

З дисертацій можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Київського університету імені Тараса Шевченка /вул.Володимирська,
58/.

Автореферат розісланий "16" серпня 1996 року.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат історичних
наук, доцент

О.П. Гончаров

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАЦІ

Актуальність теми дослідження. Україна є державою з багатонаціональним складом населення. За даними останнього перепису на її території живуть представники 130 різних національностей, які становлять значну частину всього населення держави. Взаємовідносини між народами багатонаціональної держави є наслідком багатьох факторів. Серед них: історія формування держави, політична система, її національна політика на різних етапах, умови буття різних етнічних груп тощо. Для того, щоб зрозуміти весь комплекс проблем, які накопичились у сфері міжнаціональних відносин, необхідне вивчення історії розвитку всіх етнічних груп, які проживають на території України. Це дасть можливість прослідкувати взаємозалежність і взаємовплив соціально-політичних і культурних аспектів розвитку окремої етнічної спільноти та держави в цілому.

Вивчаючи історичний досвід взаємовідносин держави і національних меншин в 20-30-х рр. ХХ ст., міжнаціональних стосунків актуально і крайне необхідно тому, що в цей період закладалися основи національної політики СРСР, які довгий час залишалися незмінними. Цей період був продуктивним з точки зору практичної діяльності в сфері національно-культурного будівництва, хоча воно підпорядковувалось класовим інтересам пролетаріату.

Враховуючи те, що радянська історична наука розвивалася за досить несприятливих умов /постійний тиск з боку офіційної ідеології/, більшість дослідників була змушена або взагалі не торкатися заборонених сторінок історії, або перекручувати їх у руслі пануючих у партійних документах висновків. Як результат, історична наука була звіднена, оскільки досліджувалась історія радянського народу, а не етносів, що населяли Україну. Ось чому, дослідження історії національно-культурного розвитку болгарської меншини

Україна, в зазначений період, послужать справі відновлення справедливості стосовно цієї етнічної групи, що віддала свій потенціал державі, в рамках якої вона проживала, задовольняє природне бажання болгар мати і знати свою історію, а не офіційну її версію.

Молода українська держава, маючи багатонаціональний склад населення, стоїть перед завданням консолідації української нації. А це можливо лише за умови всебічного розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх національних меншин. Не останнє місце в цьому процесі відведено історичній науці.

Історичне дослідження названої проблеми розширяє знання про характер і зміст національних процесів 20-30-х років. Все це дозволить виробити нові підходи до вивчення і практичного вирішення проблем сучасних міжнаціональних відносин. Актуальність даного дослідження визначається і необхідністю в сучасних складних соціально-економічних і політичних умовах, враховуючи історичний досвід, забезпечити умови нормального розвитку національним меншинам, запобігати цим самим появі тенденції сепаратизму, що є загрозою для молодого держави.

Не менш важливе значення має і те, що виховання лідності України на правдивій історії всіх народів, етнічних груп, які її населяють, дозволять усвідомленню, на всіх рівнях, незаперечної істини, що різноманіття етносів є духовним багатством держави, оскільки кожен з них віддає свій творчий потенціал у справу її розбудови.

Об'єктом дисертаційного дослідження є болгарська національна меншина в міжнаціональних відносинах Радянської України.

Предметом дослідження стало вивчення політико-соціальних умов національно-культурного та національно-державного розвитку болгар-

ської меншини України, організації господарської діяльності.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період в початку 20-х - 30-ті роки. Перша половина названого періоду /початок 20-х - кінець 20-х рр./ - це час впровадження політики коренізації, створення національних адміністративно-територіальних одиниць, національних органів влади, коренізація державного та партійного апарату в місцях компактного проживання болгарської меншини, переведення освіти, преси, книговидавчої справи на національну основу на загальному фоні: утвердження нової пролетарської ідеології. Друга половина досліджуваного періоду /кінець 20-х - 30-ті рр./ - час поступового відступу від політики коренізації, що згодом переростає у відверту боротьбу з національними меншинами, ліквідації тих позитивних наслідків, які були здобуті в сфері національно-державного та національно-культурного будівництва, повільної русифікації, духовної реакції і репресій.

Географічні рамки дослідження: південно-східна частина України. Ядром в цьому регіоні, в 20-30-х рр., компактно проживало болгарське населення України на території Малитопольської округи /нині Запорізька область/, Одеської округи /нині Одеська область/, Черлотравневої округи /нині Миколаївська область/. Болгарське населення Криму не було об'єктом наявого дослідження, оскільки названий регіон не відносився до складу Української РСР у вказаній період.

Стан наукової розвідки теми. Вивчаючи дану проблему, дисертант оприлюднював як радянську, так і доступну зарубіжну літературу, в якій висвітлювався суспільно-політичний розвиток України в 20-30-х роках. Це дало можливість розв'язати її на чотири групи: по-перше, праці безпосередніх учасників подій, офіційні документи партійних і державних органів влади цього періоду; по-друге, здо-

буття радянських дослідників, на яких позначалася політична та ідеологічна регламентація партійно-державних установ; по-третє, наукові праці зарубіжних істориків; по-четверте, сучасні розробки українських вчених.

До першої групи можна віднести праці партійних та державних діячів, які не були істориками, а займалися практичною роботою, що вплинуло на характер їх змісту. Для них характерним є наявність цінного фактичного матеріалу, але їм притаманні і недоліки всієї наукової літератури того часу - відсутність об'єктивного аналізу подій, залежність від офіційної ідеології, захоплення кількісними показниками. Серед представників цієї групи можна назвати: А.Буденка, А.Глинського, Д.Маца, Н.Черличакевича, В.Затонського, М.Скрипника тощо¹. Значний фактичний матеріал знаходимо в офіційних джерелах². При вивченні цієї групи наукової літератури треба

-
1. Буденко А.М. Советское строительство и национальные меньшинства на Украине. - X. - 1926; Глинский А. Национальные меньшинства на Украине. - X. - 1931; Дого х. Достижения и пути в работе среди национальных меньшинств. - X. - 1931; Затонский В. Национально-культурное строительство и борьба против национализма. - X. - 1924; Дого х. Национально-культурное строительство и борьба против национализма. - X. - 1934; Скрипник Н. Культурное строительство в СССР. - X. - 1931; Дого х. Реконструкция країни і перебудова школи. - X. - 1932; Черличакевич Н. Национальные меньшинства на Украине // Большевик Украины. - 1925. - №4-5.
2. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 8-11 января 1927 года. Стенографический отчет и постановления. - X. - 1927; Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 27-30 ноября 1930 года. - Центриздат. - 1930; Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции. - X. - 1927; Збірник постанов інструкцій та матеріалів в справі українзації. - Артемівськ. - 1928; Национальная политика ВКП/б/ в цифрах. - М. - 1930.

мате на увазі і те, що офіційні органи були зацікавлені в завише-них показниках з ідеологічних причин, тому слід критично підходи-ти до їх використання.

Аналізуючи другу групу праць, треба зазначити, що з середини 30-х рр. проблема, що намі представлена до захисту, радянськими істориками не досліджувалася, так як на цю тему було накладено ідеологічне табу. Якщо ж праці і з'явилися, то це була критика "націоналістичної контрреволюції". В статтях і брошурах¹, авторами яких були також і болгарки², звеличувалася національна політика правлячої партії, штучно організовувалася боротьба проти проявів "буржуазного націоналізму".

Після смерті Й.Сталіна з'являється ряд праць, присвячених зціненню національної політики в 20-30-х рр., серед них збір-ники документів³ та конкретно-історичні дослідження⁴. Особливо ці-

1. Косиор С.В. Итоги и ближайшие задачи проведения национальной политики на Украине. - Л. - 1933; Постышев П.П. В борьбе за ленинскую национальную политику. - У. - 1931; Игго з. В борьбе за ленинско-сталинскую национальную политику партии. - К. - 1935.
2. Фуклеев Б. Проявления местного болгарского национализма //Коллективист. - 1934. - 13 марта; Минчев Г. Как проводится национальная политика в болгарских районах: Борьба с национализмом на два фронта //Коллективист. - 1934. - 19 января.
3. Культурне будівництво в УРСР. Збірник док-тів в 2-х тт. - К. - 1959. - Т.І; Народное образование в СССР. - М. - 1957.
4. Дольчук А.В. Борьба Коммунистической партии за здійснення ленинсько-сталінської політики на Україні в 1921-1925 рр. - Львів. - 1955; Дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук; Редьки-на И.И. Развитие народного образования и политпросветработы в УССР в годы первой пятилетки /1928-1932/. Дис. на соиск. науч. степ. канд. ист. наук. - К. - 1956; Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 рр. - К. - 1953; Бондаренко В., Дарган Н. Перенос населення в Радянському Союзі. - К. - 1959 та ін.

кавом є дисертаційна робота А.В.Дальчува, в якій розглядається проблематика національно-державного будівництва та культурний розвиток національних меншин України в 1921-1925 роках. Незважаючи на те, що всі досягнення в цій сфері пов'язуються з діяльністю комуністичної партії, автор значну увагу приділяє і недолікам в проведенні національної політики, при цьому, розглядає розвиток національних меншин в цілому, не розділяючи їх на окремі етнічні групи.

В 70-х рр. з'являється ряд монографій, приурочених до святкування 50-ти річчя створення СРСР, в яких розглядаються національні процеси на всіх етапах історії держави¹. Але проблема розвитку окремих національних меншин в них не піднімається. Національне питання розглядається через призму пролетарського інтернаціоналізму, проголошуються кінцева мета - зближення і злиття всіх націй і створення нової історичної спільноти - радянського народу. В цей же період з'являється праці українського етнографа В.І.Наулка², в яких, незважаючи на ідеологічну забороненість, зібраний цінний фактичний матеріал, що дає змогу дослідити наслідки національної політики в Радянському Союзі.

В 60-80-х рр. вийшло ряд праць радянських та болгарських істориків, присвячених проблемам розвитку болгар України. В деяких висвітлюється питання культурного розвитку болгар через призму

-
1. История национально-государственного строительства в СССР. 1917 - 1936 гг. - М. - 1972; Кулиниченко Н.И. Национальные отношения в СССР и тенденции их развития. - М. - 1972; Якубовская С.И. Развитие СССР как советного государства 1922 - 1936. - М. - 1972.
  2. Наулко В.И. Национальный состав населения Украинской ССР. - М. - 1964; Його ж. Развитие межэтнических связей на Украине. - К. - 1975; Його ж. Етнічний склад населення Української РСР. Статистично-картографічне дослідження. - К. - 1965.

етнографії¹. Інші науковці розглядають їх у взаємозв'язку з політичними процесами, які проходили в Україні². Особливо цікава праця болгарського історика М.Д.Дихана, в якій висвітлено позитивні зрушення в справі національно-культурного розвитку болгарського меншини України в 1924 - 1929 роки. Але, виходячи з того, що історика мали в цей час обмежений доступ до необхідних архівних джерел і літератури, зокрема тих, які не відповідали схемам, що влищтовували партійні структура, автору не вдалося відійти від загальних штампів, особливо у висвітленні недоліків та негативних наслідків

1. Демиденко Л.А. Культура в быт болгарского населения УССР. - К. - 1970; Культурно-этновные процессы на юге Украины /Отв.ред. Д.В.Иванов. - М. - 1979; Маркова Д. Некоторые тенденции развития культуры и быта болгар юго-западных районов СССР. К вопросу об устойчивости этнических традиций. - М. - 1966; II з. Болгары Советского Союза: тенденции этнического развития //Рассы и народы. Ежегодник. - Вып.14. - М. - 1984; Мордвинцев О.О. Организация собрания болгарского фольклора на Украине в первые после-революционные годы //Народна творчість і етнографія. - 1968. - №3.
2. Дихан М.Д. Болгары-политемигранты у социалистичному будівництві на Україні в 1924-1929 рр. - К. - 1973; того ж. Участие на Болгарските политемигранте в изграждането на социализма в Украине в 1924-1929. - София. - 1977; Павленко В.В. Солидарность трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии /1923-1934 гг./. - К. - 1977; II з. Участь Української РСР у радянсько-болгарському співробітництві. - К. - 1985; Сохань П.С., Калініченко П.М. Під одним прапором. Участь зарубіжних інтернаціоналістів у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні. - К. - 1966; Бовк Е.П. Деятельность Коммунистической партии по вовлечению трудящихся национальных меньшинств Украины в социалистическое строительство. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Одесса. - 1977; Черко Б.В. Борьба ЮВ/б/у за осуществление решений XII съезда РКП/б/ по национальному вопросу /1923-1927/. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - К. - 1983.

проведення політики болгаризації.

Загальним надомітис цієї групи праць було те, що всі проблеми, пов'язані з національними відносинами розглядалися з класових позицій та так званого пролетарського інтернаціоналізму, абсолютизації соціально-класових відносин. Не можна не згадати, з цього приводу, працю І.Дзюба "Інтернаціоналізм чи русифікація", яка по-новому висвітлювала проблему національного та інтернаціонального, але довгий час була недоступна для дослідників¹.

Третя група представлена працями представників української діаспори на Заході та західних істориків. У перших ми знайдемо статистичні дані про населення України, загальні політичні оцінки національної політики більшовиків, досліджуваного періоду². Але предметом їх наукового пошуку не є безпосередній розвиток болгарської меншини України, якщо не рахувати статтю О.Горбача в "Енциклопедії Українознавства"³. В книгах західних вчених Д.Бойфа, І.Дойчера, Р.Конквеста, ми знаходимо характеристику соціально-політичних процесів 20-30-х рр. в рамках СРСР⁴. Для нас найбільш

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. - Мюнхен. - 1968.
2. Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. - К. - 1993; Ковалевський М. Спезиційні рухи в Україні і національна політика СРСР в 1920-1954 рр. - Мюнхен. - 1955; Кубійович В. Національний склад населення Радянської України в світі советських переписів з 17.12.26 і 15.01.59 рр. - Париж. - 1962; Його ж. Антропологеографія й демографія України. - Краків. - 1941; Суботський О. Україна: історія. - К. - 1991.
3. Горбач О. Болгари // Енциклопедія Українознавства. - К. - 1993.
4. Бойфа Д. История Советского Союза. - В 2-х тт. - М. - 1991; Дойчер И. Незавершенная Революция. Россия: 1917-1967. - М. - 1991; Конквест Р. Живая скорбь: Радянська колективізація і голодомор. - К. - 1993; Шаповал М. Соціографія України // ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.44, арк.3-25.

підковою є названа праця Р.Конквеста. В ній автор аналізує політику колективізації на Україні, яка була пов'язана і з наступом на національні меншини.

До четвертої групи відносяться наукові дослідження вчених кінця 80-х і по сьогоднішній день, коли почався певний відхід від звичних ідеологічних настанов, склалися умови для неупередженої оцінки проблем історії України, в тому числі і міжнародних відносин. З'являється ціла низка праць, де робиться спроба осмислити, узагальнити діяльність органів влади по роботі з національними меншинами, політику українізації, показати досягнення та трагічні наслідки цих процесів¹. На початку 90-х рр. увага ряду молодих науковців була прикута до проблем національно-культурного розвитку окремих національних меншин в 20-30-х рр. ХХ ст. в Україні². Найбільш тіс-

-
1. Горбач Н. Українізація: злет і трагедія//ковтень. - 1989. - №1; Козницький В.С. Політика українізації в 20-30-х рр.: історія, проблеми, урок// Український історичний журнал /далі - УІІ/. - 1989. - №3; Верменич Л.В. Здійснення українізації у 20-х - 30-х роках: політичні та культурні аспекти. - Дис. ... канд. іст. наук. - К. - 1993; Чирко Б.В. Національні меншості на Україні в 20-х - 30-х рр.//УІІ. - 1990. - №1; Його ж. "Відмінність рівних націй". Національні меншини на Україні у 1920-1930-х роках// Архіви України. - 1992. - №4; Його ж. Національні меншини в Україні /20-30 роки ХХ століття/. - К. - 1995.
  2. Войналович С. Організація шкільної мережі для національних меншин в Україні: 20-30-ті рр. - Київ-Полтава. - 1992; Свтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні /1920-1990-ті роки/. - К. - 1994; Бременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. - К. - 1994; Наседкина Л.Д. Социально-политическая и культурная жизнь греческого населения Украины. 20-е - начало 30-х годов. Дис. ... канд. ист. наук. - К. - 1993; Калакура С.Я. Українська колонія в 1917 - 1939 рр. Автореф. ... канд. іст. наук. - К. - 1995.

но з досліджуванню проблемою зв'язані роботи В.Орлинського та А.Дізанової¹, але автори вивчали регіон /південно-східний/ в цілому, а не розвиток окремих національних меншин, в тому числі і болгар.

Наслідком досліджень проблем міжнаціональних відносин в Україні стало проведення наукових конференцій, на яких розглядалися досягнення та помилки в здійсненні національної політики в Україні на різних етапах її історичного розвитку². Заслужують увагу монографії В.М.Даниленка, Г.В.Касьянова, С.В.Кульчицького, Ю.І.Шаповала, в яких на великому фактичному матеріалі /вперше введеному в науковий обіг/ показано причини зміни національної політики держави на початку 20-х рр., її приреченість, механізм репресій проти національної інтелігенції³.

В останні роки з'явилися праці спрямованого характеру, пов'язані з етнонаціональними проблемами, які використав автор у

---

1. Дізанова А. Развитие национальных культур в Украине в 20-е годы. Дис. ... канд. ист. наук. - Одесса. - 1992; Орлинский В.С. Национальные меньшинства Украины в 20-е годы. Автореф. ... канд. ист. наук. - К. - 1992.

2. Міжнаціональні відносини на Півдні України: історія та сучасність. Всеукраїнська наук. конф. - Запоріжжя. - 1993; Розвиток культури української нації та культур національних меншин: історія, сучасний стан, перспективи /На матеріалах Південного Сходу України/. Регіональний наук. конгр. - Запоріжжя. - 1995; Болгарське населення Півдня України: дослідження і документи. Вип. I. - Запоріжжя. - 1993 томо.

3. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. - К. - 1991; Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція /20-30-ті роки/. - К. - 1991; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К. - 1992; Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. - К. - 1990; Шаповал Ю.І. Україна в 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. - К. - 1993.

досліджани¹.

Як сама політика більшовиків в сфері національних відносин радянської влади, так і причина її прийняття розглядаються в сучасній історичній літературі неоднозначно. Щодо причин переходу до нової національної політики на початку 20-х рр., то О.Субстельний, наприклад, вважає їх, в першу чергу, в необхідності розширення підтримки партії з боку неросійських народів, "завоювання їхньої прихильності"². М.Куліняський вважає, що це була політична гра, розрахована на активізацію революційних процесів у Європі та Азії³. Л.П.Нагорна, конкретизуючи цю точку зору, вказує, що ця політична гра була розрахована як на зовнішній, так і на внутрішній попит⁴.

Ми стоїмо на точці зору, що перехід до політики корективізації був викликаний як зовнішніми, так і внутрішніми причинами, і, в цілому, був тактичним ходом партії, розрахованим на визначений період. До зовнішніх причин можна віднести погіршення міжнародної ситуації, необхідність посилення свого авторитету серед населення Європи та Азії для проведення світової комуністичної революції. До

1. Битоні Д. Сміт. Національна ідентифікація. - К. - 1991; Бетух В. До проблеми визначення "етнічна меншина" //Етнічні меншини Східної та Центральної Європи. - К. - 1994; Картунов О., Маруховська О. Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки //Політологічні читання. - 1994. - №4; Панчук М.І. Етнополітична модель розвитку держави //Відродження. - 1993. - №5-6.
2. Субстельний О. Україна: історія. - К. - 1991. - С.337.
3. Куліняський М. Імперія і рідний ґрунт //Літературна Україна. - 1992. - 30 січня.
4. Нагорна Л.П. Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті роки кризь приаму 90-х //УІЖ. - 1993. - №1. - С.11; Іт'я. Національна реформа /в Україні/ //Політологічні читання. - 1994. - №4.

внутрішніх причин слід віднести появу "нової опозиції" в партії, необхідність підтримки населенням радянської влади, а також встановлення всеосяжного контролю за всіма сферами життя національних меншин як через створення національних державних органів влади, так і через організацію системи національних освітніх та культурних закладів.

З точки зору термінології, національну політику радянської держави в 20-30-х рр. XX століття найчастіше називають українізацією. В зарубіжній україністиці перевагу надають терміну коренізація, оскільки, на думку І. Кошелівця, "Україну нема чого українізувати, її треба дерусифікувати, тому доцільним було б говорити - дерусифікація"¹. Більш слушним він вважає термін коренізація. Ряд сучасних українських вчених /Я.В.Верменич, Л.П.Нагорна/ характеризують цей період як національно-культурної або національної реформи². В своїй роботі автор розглядає процес в національній сфері, в досліджуваній період, в контексті коренізації.

В цілому, історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок: хоча існує значна кількість наукових праць, з яких висвітлюється загальні проблеми суспільно-політичного розвитку України в 20-30-х рр., в тому числі і праці з питань розвитку окремих національних меншин, узагальнюючих робіт, у яких би простежувалася національно-культурний розвиток болгарської меншини України, ще немає як у вітчизняній, так і у зарубіжній історіографії.

З урахуванням актуальності обраної теми та рівня її наукової

-
1. Кошелівець І. Микола Скрипач. - Мюнхен. - 1972. - С.95.
  2. Верменич Я.В. Здійснення українізації у 20-30-х рр.: політичні та культурні аспекти проблеми. Автореф. ... канд. іст. наук. - 1993. - С.4-7; Нагорна Л.П. Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті криза прями 90-х // УІА. - 1993. - №1. - С.12.

розробка автор вивачив мету й завдання свого дослідження:

Мета даної дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на базі архівних матеріалів, історіографії, преси дослідити національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20-30-х рр. XX століття, проаналізувати національну політику держави та практику її здійснення в болгарських районах.

Ця мета конкретизується в наступних завданнях:

- дослідити специфіку соціального складу болгарської національної меншини, її економічного та культурного життя;
- в'ясувати сфери, в яких проводилася болгаризація;
- розкрити вплив соціально-економічних перетворень радянської влади на національно-культурний розвиток болгарського населення України;
- показати негативні наслідки політики насадження пролетарської ідеології на духовний розвиток болгар;
- в'ясувати причини та механізми згорання політики коренізації в болгарському середовищі;
- на основі дослідження архівних документів показати проходження сталінських репресій в болгарських селах України, їх трагічні наслідки;
- розкрити мету і наслідки асиміляції, яка йшла на зміну коренізації.

Методологічна основа. В процесі роботи над темою автор керувався принципами об'єктивності, системності та детермінізму, які дають можливість всебічного наукового аналізу суспільно-політичних і духовних процесів у суспільстві. Крім того, розв'язання поставлених у дослідженні завдань допомогло використанню загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження - історичного, логічного, проблемно-хронологічного, порівняльного, статистичного, методу

класифікації тощо.

Джерелознавчу базу дослідження складають, перш за все, неопубліковані документи архівних фондів: Центрального державного архіву громадських об'єднань України /ЦДАГО/, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління /ЦДАВУ/, обласних державних архівів. Найбільш інформативним, з проблем дослідження, є ЦДАГО України у фондах якого зберігаються документи ЦК КП/С/У, які включають протоколи засідань та звіти національних райпарткомів, засідань Політбюро ЦК КП/С/У і Секретаріату /фонд І, оп.6, 7, 20/. Цінний фактичний матеріал з питань політичних репресій в болгарському середовищі містять фонди 263. Матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України дали змогу дослідити практичну діяльність державних органів влади /Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету - фонд І; Народного Комітату освіти - фонд 166; Центральної Комісії у справах національних меншин при ВУВРК - фонд 413 тощо/ по впровадженню в життя політики коренізації серед болгарського населення України, ознайомитися з досягненнями і прорахунками в цій справі.

Спрацювання місцевих архівів /Запорізького обласного державного архіву, Мелітопольського районного державного архіву/ дало можливість, використовувачи фонди болгарських райвиконкомів та райпарткомів, ознайомитися з реальним станом соціально-економічного та культурного розвитку цього населення.

Різноманітну інформацію почерпнуто з центральної та місцевої преси, насамперед болгаромовної, на сторінках якої знайшли відображення проблеми здійснення національної політики. Використання національної преси дозволило автору доторкнутися до колориту проходження політичних подій у найвіддаленіших болгарських селах, прогляну-

тися конкретними проблемами, якими жило болгарське населення України в досліджуваній період, хоча пресі не вдалося уникнути зайвої ідеологізації.

В якості джерела дослідження залучено опубліковані збірники¹, що включають урядово-адміністративну, управлінську інформацію, матеріали партійних та урядових установ, спеціальних органів по роботі серед національних меншин. Особливий інтерес представляє збірник "Національні відносини в Україні у ХХ ст.", підготовлений Інститутом національних відносин і політології НАН України.

Наукова новизна дисертації полягає у наступному:

- на основі широкого кола вперше введених у науковий обіг архівних документів і матеріалів, болгарської преси, у вітчизняній історіографії, вперше, проведено комплексне дослідження національно-культурного розвитку болгарської меншини України в 20-30-х рр. ХХ століття;
- автор базував своє дослідження на достовірних джерелах, співставляв їх, проводив критичну оцінку наявних в них даних, наводив різні точки зору;
- автор намагався показати негативні наслідки здійснення національної політики тоталітарною державою для досягнення своїх цілей;
- на основі проведеного дослідження показано негативні наслідки загравання радянської держави з національними меншинами з точки зору використання пев атрибутів національної самосвідомості /мова, звичаїв, традицій/ для насадження пролетарської ідеології,

---

1. Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. - 1990; Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. - К. - 1992; К. - 1993; Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. - К. - 1994; Національні меншини в Україні 1920-1930-ті роки: історико-картографічний атлас. - К. - 1996.

- що привело до національного нігілізму, духовного занепаду національних меншин;
- виявлено досягнення та недоліки національно-культурного розвитку болгар України;
- досліджено причини та механізм сталінських репресій щодо болгарської меншини України.

Основні положення дисертації, які виносяться на захист:

- політика коренізації, яка передбачала розбудову національного життя болгарської меншини України, підпорядковувалась впровадженню соціалістичного способу життя всілякими методами та засобами, беззастережно маніпулюючи, при цьому, елементами національної свідомості;
- національно-державне судівництво в болгарському середовищі привело до створення болгарських районів та сілрад, що надало болгарам можливість прилучитися до державного управління;
- національно-культурна політика щодо болгар України сприяла розвитку їх творчого потенціалу, що об'єктивно вело до підвищення національної свідомості, але це проходило в умовах насадження пролетарської, ананаціональної ідеології;
- на практиці, політика коренізації увійшла в протеріччя з процесом утвердження тоталітарної системи в СРСР, оскільки переросла окреслені більшовицькою партією рамки, що спричинило насильницьку руйнацію національного життя болгарської меншини України.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали та висновки можуть бути використані при читанні таких навчальних курсів: політична історія України, історія України, народознавство, етиологія, політологія, культурологія та спецкурси. Дослідження з цього праводу приверне увагу науковців на даної проблеми, дозволить органам влади, враховуючи досвід проведення національної політики

в 20-30-х рр., правильно будувати свої стосунки з національними меншинами на сучасному етапі, допоможе болгарській меншині України вивчити свою історію, що сприятиме їй духовному відродженню.

Анотація дисертації проходила на кафедрі історії України Київського державного лінгвістичного університету і кафедрі історії та культурології Мелітопольського державного педагогічного інституту. Основні положення та висновки дослідження відображені в публікаціях автора, а також у доповідях на міжнародній і всеукраїнських конференціях.

II. СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРАЦІ

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, хронологічні рамки, мета та завдання дослідження, визначено ступінь розробки проблеми, охарактеризовано джерельну базу дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення дисертації.

У першому розділі - "Соціально-політичні основи національно-державного розвитку болгарської меншини України" - розглядається передумови переходу радянської влади до політики коренізації, зокрема, зазначається її вимушеність з огляду на внутрішні та зовнішні обставини. Щодо національних меншин, то передбачалося заручитися їх підтримкою як через здійснення національно-державного будівництва, так і через розвиток культури. Національно-державне будівництво болгарської меншини проходило в контексті загальних перетворень, оскільки основні напрямки політики коренізації були розраховані на всі національні меншини України в цілому, а не на конкретну меншість.

Складність завдань врегулювання міжетнічних відносин вимагала створення спеціальних органів влади. У вересні 1928 р. при ВУЦВК було створено самостійну державну структуру - ЦКНМ /Центральну Комісію у справах національних меншин/, яка замінила Відділ у справах національних меншин, що існував з 1921 р. при НКВС і здійснював, в основному, наглядові, контролюючі функції.

Автором зазначається, що ще раніше, до створення державних органів у справах національних меншин, відділ агітації та пропаганди РКП/б/ створив у вересні 1921 р. політвідділи і секції при губкомках і повітках для роботи серед трудящих нацмен. Для координа-

ції діяльності місцевих партійних органів, які мали секції для роботи з болгарами, в жовтні 1924 р. створено Центральне Болгарське бюро при ЦК КП(б)У на чолі з політемігрантом Д.Первановим.

Автором досліджено, що болгарська меншина України в 20-х рр. компактно проживала на території Мелітопольської, Одеської, Першотравневої округ, і, за переписом 1926 р., нараховувала 100.506 чоловік. За соціальним складом болгари належали переважно до селянського населення. Їх міське населення становило 2,6% від загальної кількості. Проаналізувавши забезпеченість болгар землею, сільськогосподарським інвентарем та машинами зроблено висновок, що 53% болгарських селян були незалежними, рентабельними товаровиробниками. Це зумовлювало складність протикання тут соціально-економічних перетворень радянської влади наприкінці 20-х - на початку 30-х років.

Залучення болгарського населення України до радянського будівництва проходило через створення національних районів і сільрад. На 1927 р. в Україні було створено чотири болгарських райони /Романівський, Царевсарський в Мелітопольській окрузі, Велико-Буяківський в Одеській, Вільшанський в Першотравневій/ та 42 сільради.

Аналіз організації суспільного життя вказує, що національне районування проводилось не зовсім вдало. Адміністративно-територіальні перетворення ігнорували побажання болгарського населення, що привело до дезорганізації місцевих управлінських структур, які сформувалися в минулому. Нові центри не мали необхідної виробничої та соціальної інфраструктури, що не дозволяло їм, в повній мірі, здійснювати адміністративні та культурно-освітні функції.

Основною державною ланкою, через яку проводилася політика радянської влади, в контексті коренізації, болгарського середовища були

сільраде, що зумовлювало прискідливе ставлення офіційної влади до їх складу. Цього ж вимагало як специфічний соціальний склад, так і досить низька політична активність болгарських селян. В ході виборчих кампаній 20-х - початку 30-х рр. радянська влада здійснювала активну корекцію складу болгарських сільрад. З одного боку, використовувався засіб позбавлення виборчих прав за політичними мотивами, при цьому відсоток позбавленців серед болгар був завжди вищим, чим в середньому по Україні, з іншого боку, постійно збільшувався відсоток членів комітетів незможних селян та партійців у їх складі. Такий класовий підхід до формування місцевих органів влади мав негативні наслідки, оскільки знижувався загальноосвітній рівень депутатів, ефективність та авторитет цих органів.

Процес національно-державного будівництва серед болгарського населення ніс у собі певні протиріччя, породжені самою владою, яка одночасно намагалася привернути до себе це населення, в той же час, побоювалася, небезпідставно, зростання їх національної свідомості. Це знайшло своє відображення в тому, що принцип коренізації при формуванні державних органів влади зберігався, в основному, для відповідальних працівників, а технічний персонал, як правило, складався із представників інших національностей. На нашу думку, це була цілеспрямована політика відчуження національних кадрів від процесу набуття організаційного досвіду роботи в державних інституціях.

Таким чином, процес національно-державного будівництва серед болгарської меншини України, як і серед інших меншин, радянська влада намагалася контролювати і підпорядкувати його завданням зміцнення своїх позицій.

У другому розділі - "Ідеологізація національно-культурного життя болгар України в 20-30-х рр." - досліджується вплив державної політики на розвиток національно-культурного життя болгарської мен-

щини. Задекларована радянською владою політика коренізації відкрила перед національними меншинами великі можливості. Проте, національно-культурний розвиток в середовищі болгар протікав складно і неоднозначно. З одного боку, здійснювалася загальна обов'язкова освіта, створювалася мережа культосвітніх установ, налагоджувалося видання болгарською мовою книг, газет, журналів, а з іншого - встановлювався жорсткий контроль за змістом, ідейною спрямованістю культурного життя.

Основними завданнями культурно-освітньої роботи серед національних меншин були: відокремлення класових інтересів трудящих від загальнонаціональних, розшарування національної цілісності, уніфікація культосвітніх закладів та змісту їх роботи.

Найхарактернішим свідченням ідеологічного підходу до вирішення питань культурного життя було впровадження в листопаді 1930 р. нового болгарського правопису, який протиставлявся "рашистсько-капіталістичному" правопису Болгарії. Як результат - непорозуміння і плутанина у взаємовідносинах з Болгарською комуністичною партією, іншими країнами. У 1933 р. цей правопис було відмінено, що підтвердило неможливість суто класового підходу до культурної сфери.

Тому, говорячи про деякі зрушення в царині національно-культурного розвитку болгарської меншини України в 20-х рр., автор звертає увагу на негативні наслідки всеосяжної ідеологізації радянською владою цієї сторони суспільного життя: насадження пролетарської, наднаціональної культури в селянське середовище болгарського населення вело до руйнування їх культури, сприяло розвитку нігілістичного ставлення болгарської молоді до своєї культурно-національної спадщини. Така політика підготувала масову свідомість до проведення майбутніх політичних репресій проти тих представників болгарської меншини, які були носіями національної ідеї.

У третьому розділі - "Руїнація національно-культурного життя болгар України /30-ті роки/" - осмислюються причини згортання політики коренізації, яка переросла в насильницьку боротьбу проти всіх національних меншин, в тому числі і болгар, механізм розгортання політичних репресій в болгарських селах і їх наслідки. Зазначається, що в силу своєї специфічної соціальної структури, малої зацікавленості в громадсько-політичному житті болгар, як поляки та німці, ще в другій половині 20-х рр. були віднесені до політично несприятливих націй, а не мало для них самих трагічні наслідки в ході змін соціально-економічної політики кінця 20-х - початку 30-х років.

Руїнація національно-культурного життя була тісно пов'язана з проведенням колективізації, що не сприймалась основною масою болгарського населення, оскільки серед них практично були відсутні соціальні верстви, які б могли стати носіями цих ідей. Це зумовило складність протікання колективізації в болгарських селах. Так рівень колективізації там у 1930 р. був нижчим /35,4%/ ніж по Україні в цілому /42,6/, а у Вільшанському районі він становив взагалі 10%. Досліджено, що грубе адміністрування та насильство викликало опір з боку болгарського населення, який проявлявся у різних формах: від організації масових "волин" до підпалів, крадіжок до вимог ліквідації національних болгарських районів. Це свідчало про те, що населенням колективізація сприймалась як антиболгарська політика.

Згортання політики коренізації проходило на загальному фоні боротьби з місцевим націоналізмом, носіями якого, в першу чергу, була інтелігенція. Утвердження в масовій свідомості купе "шкідництва" в поєднанні із звинуваченням у націоналізмі, на фоні загострення класової боротьби, надавало владі можливість безкарно знижувати цілі верстви найменітського населення. Першими серед болгарської ін-

релігійній постраждали працівники освіти. В результаті цілеспрямованої роботи перестали існувати болгарські технікуми, зменшується шкільна мережа, звільняються болгарські вчителі як "класово-ворожі" елементи. Згодом починаються репресії в середовищі болгарських літераторів, а в 1937-1938 рр. боротьба переростає в процес відкритого переміщення та знищення національних кадрів, яка супроводжувалась фабрикацією політичних "справ".

Ліквідація досягнень в сфері національно-культурного розвитку, яка завершилась в 1938 р. реорганізацією національних болгарських шкіл, свідчила про наростання русифікаторських, асиміляційних тенденцій, прискорила процес ліквідації національних болгарських районів. Повністю утвердивши свою владу, ліквідувавши штучно створену опозицію, радянській владі уже не потрібна була гра в демократії. Існування окремих національних районів в 1939 р. проголошувалося "штучним", вони розформовуються. Змінилася і тактика більшовиків у національному питанні. На зміну боротьби з великодержавним російським шовінізмом і задоволенням потреб національних меншин, прийшла боротьба з місцевим буржуазним націоналізмом, який тепер проголошувався головним ворогом і під який часто-густо підводилися найневинніші явища національної гідності, національної свободи. Дефіцит демократії в радянській країні та відсутність механізму захисту інтересів національних меншин приречували їх на етнічне, фізичне винищення або насильницьку асиміляцію.

У висновках підведено підсумки, зроблено узагальнення, сформульовано уроки та рекомендації по використанню результатів дослідження. Задручені в дисертації джерела не лише відтворюють маловідомі або й невідомі сторінки історії національно-культурного розвитку болгарської меншини України в зазначеній період, але й дають підстави для більш широких міркувань з приводу місця і ролі націо-

нальних меншин в історії нашої держави та її сучасному розвитку.

Україна, як і більшість сучасних держав, поліетнічна. Розбудова її державності спонукає до єдності /соціальної, територіальної, політичної/, але це не передбачає цілковитої національної та культурної однорідності. В демократичному суспільстві поліетнічність сприймається як неминучість, що має цілий ряд позитивних моментів: існування рівних етносів в рамках однієї держави створює умови для їх взаємобогачення, веде до накопичення досвіду формування соціальних зв'язків, структур, створення єдиного культурного простору; усвідомлена приналежність до певної національності сприяє формуванню духовної цілісності в етнічному середовищі, що єднає покоління. Все це, в кінцевому результаті, збагачує та змінює державу, не тільки в морально-етичному вимірі, але й в економічному, і вимагає від неї турботи про національні проблеми взагалі, та умови розвитку національних меншин в тому числі.

Розпад Радянського Союзу і виникнення на його теренах нових національних держав засвідчило той факт, що орієнтація держави на жорсткі асиміляційні процеси виявилася нежиттєздатною, оскільки національні меншини, в тому числі і болгарська, ще не вичерпали на цьому етапі своєї історії можливостей до саморозвитку. Саме в умовах вільного прояву своєї національної своєрідності, всебічного задоволення національних і культурних потреб можливе збагачення різних етнічних спільнот, що є невід'ємною передумовою стабільного державотворення.

Національні процеси, що активізувалися після проголошення незалежності України, підтверджують світову тенденцію цінності національного як фактору, що, як і раніше, стимулює світовий прогрес. Хоча, з іншого боку, швидкими темпами йде процес підпорядкування національного інтернаціональному в контексті загальнолюдських цінностей. Специфіка національних процесів на сучасному етапі вимагає

зв'язаного підходу, що заперечує як форсування, так і стримування проявів національного життя.

Основні положення дисертації викладені в таких роботах

автора:

1. Значення національного вопросу в системі гуманитарної підготовки спеціаліста // Тезиси доповідей республіканської науково-практичної конференції. - Харків. - 1991. - С.254-257. /У співавторстві/.
2. Культурно-національний розвиток національних меншин на Півдні України у 20-ті роки // Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. - Запоріжжя. - 1993. - С.199-202. /У співавторстві/.
3. Розвиток театрального мистецтва серед болгар України в 20-30-х роках // Тези доповідей регіональної наукової конференції. - Запоріжжя. - 1995. - С.82-84.
4. Профспілковий рух і проблема національної самоідентифікації в Україні // Тези міжнародної науково-практичної конференції. - К. - 1995. /У співавторстві/.
5. Особливості традиційно-побутової культури народів Приазов'я. Методичні рекомендації на допомогу студентам. - Мелітополь. - 1995. - 40с. /У співавторстві/.
6. Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20-30-х рр. ХХ ст. - Київ. - 1996. - 9 с. - Укр. - Деп. в ДНТБ України 01.07.96, №1525 - 9ж96.

Мельник Н.И. Национально-культурное развитие болгарской меньшинны Украины в 20-30-е гг. ХХ века. Рукопись дис. на соиск. уч. степени канд. ист. наук по специальности 07.00.01 - История Украины, Киевский университет имени Тараса Шевченка, Киев, 1996.

В диссертациях на основе широкого круга источников исследованы причины перехода к политике коренизации, ее содержание и сферы про-

ведения в среде национальных меньшинств; проанализировано социально-экономическое развитие болгарской меньшинства Украины в 20-30-е годы; рассмотрены проблемы ее национально-государственного и национально-культурного развития. Автор полагает, что основная цель политики болгаризации была подчинена интересам советского строительства и вовлечения национальных меньшинств в этот процесс, что предполагало перевоспитание болгар на основе пролетарской идеологии. В 20-е годы это осуществлялось в процессе культурно-просветительской работы, в 30-е - насильем и репрессиями.

M. I. Melnik. National and cultural development of the Bulgarian minority of Ukraine in the 20s-30s of the 20-th Century. Manuscript of the dissertation for the Candidate's degree in History, speciality 07.00.01 - History of Ukraine, Kiev Taras Shevchenko University, Kiev, 1996.

The dissertation based on a wide range of sources studies reasons of transfer to a policy of indigenisation, its substance and sphere of conducting in the midst of national minorities; analyses socio-economical development of the Bulgarian minority of Ukraine in the 20s-30s; examines problems of its national-public and national-cultural development. The author thinks that the main aim of the Bulgari-zation policy was bent to the interests of the Soviet const- ruction and drawing in of national minorities in this process which presupposed reeducation of Bulgarians on the basis of proletarian ideology. In the 20s it was carried out within a process of cultural and educational work, in the 30s - by violence and repressions.

Ключові слова: національна політика, болгарська меншина Укра-
їни, міжнаціональні відносини, ідеологія, культура.

188

визначені в опублікованих працях; зрозумілими є також
 не-академічні питання національного відродження в 20-30-
 роки; першочергово питання про національно-революційну та на-
 національно-культурну боротьбу. Автор розкрив, що боротьба між
 національними контрадикціями між національними інтересами українців
 з боку та національними інтересами українців з боку українців, що на-
 національно-революційна боротьба не була національною боротьбою.
 В 20-х роках це означалося в процесі національно-революцій-
 ної боротьби, в 30-х - національній боротьбі.

В.І. Салат. National and cultural development of the
 Bulgarian minority of Ukraine in the 20s-30s of the 20-th
 century. Manuscript of the dissertation for the Candidate's
 degree in History, speciality 07.00.01 - History of Ukraine.
 Kiev Taras Shevchenko University, Kiev, 1996.

The dissertation based on a wide range of sources
 studies aspects of transfer to a policy of indiscrimination,
 its substance and sphere of conducting in the midst of
 national minorities; analyses socio-economic development
 of the Bulgarian minority of Ukraine in the 20s-30s; examines
 problems of its national, civic and national-cultural devel-
 opment. The author thinks that the main aim of the Bulgaria-
 zation policy was born in the interests of the Soviet conspi-
 racy and drawing in of national minorities in this process
 which presupposed reeducation of Bulgarians on the basis of
 proletarian ideology. In the 30s it was carried out within a process
 of cultural and educational work, in the 20s - by violence
 and repression.

Ключові слова: національна боротьба, контрадикції національ-
 ної, національно-революційна боротьба, націоналізм, націоналізм.

Handwritten signature

438804

AB 35.404